

ԱՐԴՅՈՒՔ „ՀԱՄԼԵՏԻ“ ՄԻ ՆՈՐ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Կ. Պոլսում լույս է տեսել Շեքսպիրի «Համլետը»: Դա արձակ թարգմանություն է, արևմտահայերեն: Չի հիշատակված թարգմանչի անունը: Չի հիշված նաև տպագրության թվականը: Մի նոր ինքնուրույն թարգմանություն է դա, թե՛ արևելահայերեն որևէ թարգմանության վերածումն է արևմտահայերենի:

Վահրամ Թերզիբաշյանի «Շեքսպիրը հայերեն» փաստագրական տեսակետից հարուստ աշխատության մեջ այս հրատարակության մասին ոչինչ չի ասված¹: Ոչ մի ակնարկ չկա նաև Ռուբեն Զարյանի «Շեքսպիրը և հայերը» լոնդոնյան դասախոսության մեջ²: Թերզիբաշյանի գրքում խոսվում է «Համլետի» միայն ութ թարգմանությունների մասին: «Թարգմանիչներն են՝ Տետեյան, Արծրունի, Եղեկյան, Կասկանդիլյան, Բաբադյան, Մասեհյան»³: Երևի ավելի ստույգ կլինեիր ասել Մասեհյան, Բաբադյան, նորից Մասեհյան: «Շեքսպիրականի» առաջին գրքում հրապարակվեցին մատենադարանում վերջերս Շուշանիկ Նաղարյանի հայտնաբերած մի քանի էջը «Համլետի» մի նոր թարգմանության, որ սկստիանում է Գաբրիել Պատկանյանին⁴:

Բոլոր թարգմանություններից շահեկանորեն տարբերվում է Մասեհյանին: Բոլորի կողմից դա ճանաչված է դասական: Ինչպես հայտնի է, նա առաջին անգամ «Համլետը» թարգմանել է 1892 թ., իսկ 1921 թ. Վրեննայում հրատարակում է «Համլետի» երկրորդ հրատարակությունը, որը ոչ միայն վերանայումն է առաջինի, այլ այնքան հիմնական փոփոխությունների է ենթարկված, որ Մասեհյանը համարում է դա մի նոր թարգմանություն:

Վերոհիշյալ արեւմտահայերեն «Համլետի» անհայտ թարգմանչի իսկությունը պարզելու նպատակով անհրաժեշտ համարեցինք համեմատել այդ թարգմանությունը այլ թարգմանությունների հետ՝ նկատի առանք «Համլետի» թարգմանություններից ամենահաջողվածը՝ Մասեհյանի երկրորդ թարգմանությունը և Ա. Տետեյանի թարգմանությունը, որը արեւմտահայերեն է և նույնպես արձակ⁵։

Մասեհյանը «Համլետի» իր երկրորդ թարգմանության նախաբանում թարգմանչական արվեստի մասին խոսելիս, գրում է, որ Մետերլինկը «Շեքսպիրի նկարագրությունները բաղդատում է բնության մի աեսարանի, ծովի, մայրամուտի, կամ դաշտանկարի հետ, որի առաջ ամեն մի հանդիսատես իր սեփական տպավորությունն է ստանում և ամեն արտիստ կարող է իր ունեցած սուղ միջոցներով միայն իր տպավորությունը վերարտադրել»⁶։ Ուստի, բնականաբար, նա իր ստացած տպավորություններով և գրանց գերարտադրումներով չի կարող միանգամայն նըմանվել մի ուրիշի։

Բերենք Համլետի առաջին մենախոսությունից մի հատված, որպես հաստատումն վերոհիշյալ մտքի։

Մասեհյան.

Երանի այս պինդ, խիստ պինդ մարմինը
Հալվեր ու լուծվեր, և փոխվեր ցողի.
Կամ Անվախճանը ուղղած շիներ իր պատվիրանը
Անձնասպանի դեմ։ Աստված իմ, Աստված,
Ինչպես տալտկալի, անհամ ու տափալ, փուշ են թվում ինձ
Աշխարհի բոլոր վայելչանքները։ Թո՛ւհ գրանց վրա։
Մի պարտեղ է դա, որ քաղհան չեղած սերմի է հասել,
Ուր բնուստ կոպիտ և բիրտ բաները իշխում են միայն⁷։

Արեւմտահայերեն արձակ.

Երանի թե այս պինդ, խիստ պինդ մարմինը հալեր ու լուծվեր, և ցողի փոխվեր։ Կամ Հավիտենականը իր պատվերը ուղղած չըլլար անձնասպանին դեմ։

Աստված իմ, Աստված իմ, որքան ձանձրալի ու անհամ ու տափալ, պարապ կը թվի ինձի աշխարհի բոլոր վայելքները։ Թուք անոնց վրա։ Պարտեղ մըն է ան, որ քաղհան չեղած, սերմ տված է, ուր բնականեն կոպիտ և բիրտ բաները միայն կիշխեն⁸։

Ա. Տետեյան.

Ո՛հ, այս պի՛նտ հաստատուն մարմնույս միսն ալ սառնամանյաց պէս պիտի հալի երթաւ և ինքնիրենը վար պիտի ցողն. եթէ ոչ, հավիտեանականությունը, յուր օրենքը անձնասպանության դժմ կարգն. ո՛հ, Աստված իմ, ո՛հ, Աստված իմ, այս աշխարհիս բոլոր սովորական վայելմունքները ինտոր ձանձրալի, հնացած, անհամ և անօգուտ կերևան ինձ: Ափսոս, ափսոս, վայրենի դալարյոք լեցուն պարտեզ մէ, որոնք անմշակ մնալով ինքնիրեն մինչև սերմ թափելու ժամանակնուն կը հասնին. բնության մեջ ամեն բան կաճի ու կը բեղմնավորի և բուրովին կը լեցնեն զան՝

Բերված օրինակները վկայում են, որ յուրաքանչյուր թարգմանական գործ, անկախ մակարդակից, նախ և առաջ իր վրա կրում է թարգմանչի անհատականության դրոշմը. օրինակ, Շեքսպիրի մոտ հիշյալ մենախոսության առաջին բառերն են.

O, that this too too solid flesh would melt¹⁰...

Ահա այդ ընդամենը մեկ տողի հայերեն թարգմանության տարբեր օրինակներ:

Մասեհյան.

Երանի այս պինդ, խիստ պինդ մարմինը
Հալվեր ու լուծվեր, և փոխվեր ցողի.

Տետեյան.

Ո՛հ, այս պի՛նտ հաստատուն մարմնույս միսն ալ սառնամանյաց պէս պիտի հալի երթաւ և ինքնիրենը վրա պիտի ցողն.

Արծրունի.

Օ, եթէ դուք, իմ հոգույս շղթաներ,
Դու այդքան ամրացյալ ոսկերացս զանգված,
Փշրվեիք և ցող դառնայիք¹¹,

և վերջում կրկին անդրադառնանք արևմտահայերեն արձակին.

Երանի թէ այս պինդ, խիստ պինդ մարմինը հալեր ու լուծվեր և ցողի փոխվեր:

Հաղիվ թէ կարելի լինի ենթադրել, որ արևմտահայ անհայտ թարգմանիչը (եթէ կա այդպիսին) ինքնաբերաբար գտած լիներ բանաստեղծական նույնատիպ պատկեր, ինչպիսին Մասեհյանինն է: Արևմտահայերեն արձակը ակնհայտ կերպով համընկնում է Մասեհյանի թարգմա-

նածի հետ Պարզ է, որ արևմտահայերեն թարգմանությունը ինքնուրույն չէ: Հետագա համեմատությունը մեզ բերեց այն համոզման, որ այդ ոչ ինքնուրույն թարգմանությունը իրենից ներկայացնում է պարզապես Հովհաննես Մասեհյանի «Համլետի» արևելահայերեն շափածո թարգմանության վերածումը արևմտահայերեն արձակի:

Բերենք մի բանի օրինակ:

Ահա բացարձակ համընկնումն օրինակ.

Մասեհյան.

Զրպարտություններ, պարոն. որովհետև այս երգիծարան
թշվառականն ասում է այստեղ, թե ծեր մարդիկ սպիտակ
մորուք ունին, և կնճոռոտ երես, թե նրանց աչքերից մի
տեսակ թանձր գետին կամ սալորենու խեղ է ծորում, թե
ուղեղի մեծ պակասություն ունին, միանգամայն շատ թույլ
գիտակ¹²:

Արևմտահայերեն արձակ.

Զրպարտություններ, պարոն, որովհետև այս երգիծարան թշվառ-
կանը կրսե այստեղ թե ծեր մարդիկ սպիտակ մորուք և կնճոռոտ երես
ունին, թե անոնց աչքերեն տեսակ մը թանձր գետին կամ սալորենիի
խեղ կը ծորե, թե ուղեղի մեծ պակասություն ունին, միանգամայն թույլ
գիտակ¹³:

Հասուկ անունները ևս համընկնում են.

Շերսպիր-Շերսրիր, Համլետ-Համլեթ, Գիլդենշտերն-Կիլտենշթերն, Ռեյ-
նալդո-Րեյնալտո, Հորացիո-Հորացիո:

Տարբերությունները վերաբերում են սոսկ տառադարձությանը, եր-
բեմն էլ ուղղագրական են, մինչդեռ մի ուրիշ թարգմանչի մոտ, օրինակ՝
Գ. Պատկանյանի, տարբերությունը թարգմանչական բնույթի է.

Շերսպիրոս, Հելդերշտերն, Հոենարդոս, Ուլրատիոս¹⁴:

Ընդհանուր համընկնող հատվածների հետ միասին նշմարելի է նաև
բառերի որոշ պարզեցում, այսինքն՝ կան բառեր, որ փոխարինված են
իրենց չեղոք հոմանիշներով.

Պատեհ-հարմար, ներհակ է-դեմ է, թուխպերը-ամպերը,

խինդ-ուրախություն, ցնծալից-ուրախ, համակ-ամբողջովին,

ժանտ-անպիտան, հեղդ-թույլ, նենդ-խաբեբա, պերճ-հարուստ և
այլն:

Կան ոճի պարզեցման դեպքեր ևս.

Ավելի նյութ տուր և պակաս արվեստ¹⁵

Խնդրին շուրջը պատելիս ավելի՝ բուն նյութին անցիր¹⁶

Ցավ ու ցնծության զույգ նժարներում հավասար կշռած¹⁷

Հավասարապես ցավելով և ուրախանալով¹⁸

Լեզու մի շռայլիր ամեն մի մտքիդ¹⁹

Ամեն մեկ խորհրդիդ մասին մի խոսիր²⁰ և այլն

Այս օրինակներից կարելի է նաև այն հետևությունն անել, թե այս կարգի փոփոխությունները նպատակ ունեն թարգմանությունը առավել չափով պարզեցնել արևմտահայ ընթերցողին և հանդիսատեսին մատչելի դարձնելու ձգտումով:

Տպագրության թվականի մասին ոչինչ ստույգ ասել չենք կարող, բացի այն, որ դա չի կարող 1921 թվականից ավելի վաղ կատարված լինել:

* * *

Այս հոդվածը տպագրության էր հանձնված, որ մեր ձեռքն անցավ «Կոմսոմոլեց» թերթի 1967 թվականի հուլիսի 2-ի համարը: Այնտեղ հրատարակված էր Լուիզա Սամվելյանի «Մոռացված հրատարակությունների գաղտնիքը» հոդվածը՝ նվիրված Շեքսպիրի հայերեն թարգմանությունների պատմությանը: Հոդվածում խոսվում էր «Համլետի» արևմտահայերեն արձակ մի թարգմանության մասին, որտեղ չէր նշված թարգմանչի անունը: Հոդվածագիրը պարզել էր, որ դա «Համլետի» Մասեհյանի թարգմանության վերարտադրությունն է:

Գիրքը գտնվում է Երևանի գրականության և արվեստի թանգարանում:

Համեմատությունից պարզվեց, որ մեր ձեռքի տակ եղած և թանգարանում գտնվող «Համլետ»-ները միևնույն գործն են: Միայն մեզ մոտ եղածը Սահակյան տպարանի հրատարակություն է, իսկ թանգարանինը՝ Մ. Տեր-Ներսիսյանի:

Լ. Սամվելյանը կատարել է հետազոտություն՝ արևմտահայերենի վերածողի ինքնությունը պարզելու համար: Նա եկել է այն եզրակացության, որ այդ գործը կատարել է ինքը տպարանատերը՝ ելնելով շահագրիտական նկատառումներից:

Ընդհանուր առմամբ թարգմանչական պրակտիկայում բացառված չէ չափածո գրական երկը թարգմանելիս վերածել արձակի, կատարելով

որտոյ պարզեցումներ՝ հասարակութեանը տալիկ մատչելի դարձնելու համար:

Հոգովածում մեջբերված է Կ. Պոլսում լույս տեսած մի թերթի քննադատի առաջարկութունը, որը դժգոհ լինելով Բարազյանի արխաիկ թարգմանութունից, խորհուրդ է տալիս օգտվել Մասեհյանից:

Ուրեմն ավելի ճիշտ չի՞ լինի եզրակացնել, որ տպարանատերերը ևս նույն կերպ են մտածել և ոչ թե թարգմանչի անունը չեն տպագրել կլնելով ինչ-որ շահագիտական նպատակներից:

Պոլսի մի ուրիշ տպարանատեր՝ Օ. Բելթեյան սղղանվամբ հրատարակել է Եփեսոսի «Օթեկոն» արևմտահայերեն, արձակ և նորից առանց թարգմանչի անունը հիշատակելու:

Նման համեմատություն կատարելով Մասեհյանի, Բարազյանի, Սուրխանյանցի և վերոհիշյալ «Օթեկոն»-ի թարգմանությունների միջև, հանգեցինք այն եզրակացության, որ անհայտ թարգմանչի «Օթեկոն» Սուրխանյանցի արևելահայերեն արձակ թարգմանության վերածումն է արևմտահայերենի:

Մ Ա Ն Ո Ւ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն Ն Ե Ր

1. Վ. Թերզիբաշյան, Եփեսոսի հայերեն, Երևան, 1956: Այսուհետև՝ Վ. Թերզիբաշյան:
2. Ռուբին Զարյան, Եփեսոսի հայերեն, Երևան, 1967:
3. Վ. Թերզիբաշյան, էջ 108:
4. «Եփեսոսի հայերեն», դիրք I, Երևան, 1966, էջ 251—267: Այսուհետև՝ «Եփեսոսի հայերեն»:
5. «Գիմակ», ընտանեկան հանդես, Զմյուռնիա, տպարան Տեմեյանի կողմ, 1862—1863 թթ.: Համեմատությունը կատարված է Վ. Թերզիբաշյանի «Եփեսոսի հայերեն» զբոսն եղած հատվածի հետ, էջ 46—47:
6. Վ. Եփեսոսի, Համլետ, Իշխան Դանեմարբաշի, թարգմ. 2. Մասեհյանի, Վիեննա, 1921, էջ 6: Մեջբերումները կատարված են այդ հրատարակությունից: Այսուհետև՝ 2. Մասեհյան:
7. Նույն տեղում, էջ 12:
8. Եփեսոսի, Համլետ, Իշխան Դանեմարբաշի, Կ. Պոլսի տպագրություն Մ. Տեր-Սահակյանի, էջ 15: Այսուհետև՝ «Համլետ» (արևմտահայերեն):
9. Մեջբերումը կատարված է Ե. Նազարյանի «Համլետի» մի նոր թարգմանության առաջաբանից:
10. William Shakespeare, The Complete Works, Collins, London and Glasgow, 1962, էջ 1032:
11. Մեջբերված է Վ. Թերզիբաշյանի «Եփեսոսի հայերեն» զբոսից, էջ 71:
12. 2. Մասեհյան, էջ 43: ~
13. «Համլետ» (արևմտահայերեն), էջ 46:

14. «Շերտպիրական», էջ 251:
15. Հ. Մ ա ս ե հ յ ա ն, էջ 43:
16. «Համլետ» (արևմտադայերեն), էջ 46:
17. Հ. Մ ա ս ե հ յ ա ն, էջ 8:
18. «Համլետ» (արևմտադայերեն), էջ 13:
19. Հ. Մ ա ս ե հ յ ա ն, էջ 18:
20. «Համլետ» (արևմտադայերեն), էջ 22: